

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ – ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΥΠ.ΠΟ.Α. – ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

ΑΡΧΑΙΟ ΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΡΗΤΗΣ

Πρακτικά της 3ης Συνάντησης
Ρέθυμνο, 5-8 Δεκεμβρίου 2013

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΠΑΥΛΙΝΑ ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ - ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΚΗ
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΤΣΙΓΩΝΑΚΗ

ΤΟΜΟΣ Α΄: ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ ΦΟΡΕΩΝ - ΗΡΑΚΛΕΙΟ - ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

ΡΕΘΥΜΝΟ 2015

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΡΗΤΗΣ 3

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ – ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΥΠ.ΠΟ.Α. – ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΡΗΤΗΣ 3

*Πρακτικά της 3ης Συνάντησης
Ρέθυμνο, 5-8 Δεκεμβρίου 2013*

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΠΑΥΛΙΝΑ ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΚΗ
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΤΣΙΓΩΝΑΚΗ

ΤΟΜΟΣ Α΄

**ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ ΦΟΡΕΩΝ –
ΗΡΑΚΛΕΙΟ – ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ**

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

ΡΕΘΥΜΝΟ 2015

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΡΗΤΗΣ 3

*Πρακτικά της 3ης Συνάντησης,
Ρεθύμνο, 5-8 Δεκεμβρίου 2013*

ARCHAEOLOGICAL WORK IN CRETE 3

*Proceedings of the 3rd Meeting
Rethymnon, 5-8 December 2013*

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Παυλίνα Καραναστάση
Αναστασία Τζιγκουνάκη
Χριστίνα Τσιγωνάκη

EDITING
Pavlina Karanastasi
Anastasia Tzigounaki
Christina Tsigonaki

Τόμος Α' - Volume A
ISBN (vol.) : 978-618-82325-2-5
ISBN (set) : 978-618-82325-0-1

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ, ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ & ΕΚΔΟΣΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ
Νικολέττα Πύρρου (*npirrou@culture.gr*)

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ & ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ
Κωστής Ψυχογιός (*k.pezanos@gmail.com*)

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ
Κωνσταντίνος Ανδρώνης
(*constantinos.alpha@gmail.com*)

ΕΚΤΥΠΩΣΗ & ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ Α.Ε. - Γραφικές Τέχνες
Μουρνιές Χανίων, ΤΚ 73300
(*taloskass@otenet.gr*)

Η ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ Α' ΤΟΜΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΘΗΚΕ
ΑΠΟ ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

- © 2015 Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης,
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού - Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου,
και οι συγγραφείς
- © 2015 Faculty of Letters Publications, University of Crete,
Ministry of Culture and Sports - Ephorate of Antiquities of Rethymnon,
and the contributors
e-mail: dean@phl.uoc.gr
<http://www.phl.uoc.gr>

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ – CONTENTS

ΠΑΥΛΙΝΑ ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ – ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΚΗ – ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΤΣΙΓΩΝΑΚΗ <i>Προλογικό σημείωμα</i>	15
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ – LIST OF CONTRIBUTORS	17
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ – ABBREVIATIONS	25
1. ΕΡΓΟ ΤΩΝ ΦΟΡΕΩΝ ΤΟΥ ΥΠ.ΠΟ.Α. ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ – LOCAL SERVICES' AND THE UNIVERSITY OF CRETE'S WORK	
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΟΠΑΚΑ <i>Οι αρχαιολογικές έρευνες του Πανεπιστημίου Κρήτης</i> <i>την τριετία 2011-2013</i> <i>Archaeological research by the University of Crete</i> <i>in 2011-2013</i>	33 52
ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΚΑΝΤΑ & ΙΩΑΝΝΑ ΣΕΡΠΕΤΣΙΔΑΚΗ <i>Το έργο της ΚΓ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών</i> <i>Αρχαιοτήτων κατά τα έτη 2011 - 2013</i> <i>The work of the 23rd Ephorate of Prehistoric and Classical</i> <i>Antiquities during the years 2011-2013</i>	53 69
ΧΡΥΣΑ ΣΟΦΙΑΝΟΥ <i>Το έργο της ΚΔ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών</i> <i>Αρχαιοτήτων κατά την τριετία 2011-2013</i> <i>The work of the 24th Ephorate of Prehistoric and</i> <i>Classical Antiquities during the years 2011-2013</i>	71 78
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΚΗ <i>Το έργο της ΚΕ' Εφορείας Προϊστορικών και</i> <i>Κλασικών Αρχαιοτήτων κατά τα έτη 2012-2013</i> <i>The work of the 25th Ephorate of Prehistoric</i> <i>and Classical Antiquities during the years 2012-2013</i>	79 97

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΥΘΙΑΚΑΚΗ

- Το έργο της 13ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων (2011-2013)* 99
The archaeological work of the 13th Ephorate of Byzantine Antiquities (2011-2013) 115

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΚΗ

- Το έργο της 28ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων κατά τη διετία 2012-2013* 117
The work of the 28th Ephorate of Byzantine Antiquities during the years 2012-2013 135

ΣΗΦΗΣ ΦΑΝΟΥΡΑΚΗΣ

- Το έργο της Υπηρεσίας Νεωτέρων Μνημείων και Τεχνικών Έργων Κρήτης κατά τα έτη 2011-2013* 137
The work of the Service of Modern Monuments and Technical Works of Crete in 2011-2013 146

ΘΕΟΤΟΚΗΣ ΘΕΟΔΟΥΛΟΥ

- Υποβρύχια και παράκτια αρχαιολογική έρευνα στην Κρήτη, κατά την τριετία 2011-2013. Πεπραγμένα του Γραφείου Εναλίων Αρχαιοτήτων Κρήτης* 147
Underwater and foreshore archaeological research in Crete (2011-2013). Transactions of the Department of Underwater Antiquities of Crete 158

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΙΝΩΣ, ΕΙΣΑΒΕΤ Μ. ΚΑΒΟΥΛΑΚΗ & ΜΑΡΙΑ ΚΛΑΔΟΥ

- Το έργο της Επιστημονικής Επιτροπής Κνωσού κατά την τριετία 2011-2013* 159
The work of the Knossos Scientific Committee in the years 2011-2013 170

ΜΙΧΑΛΗΣ Γ. ΑΝΔΡΙΑΝΑΚΗΣ

- Το έργο της Επιστημονικής Επιτροπής Ανάδειξης Οχυρωματικών Έργων Κρήτης* 171
The work of the Scientific Committee for the Enhancement of Cretan Fortifications 187

2. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ – REGIONAL UNIT OF HERAKLION

Προϊστορική περίοδος – Prehistoric Era

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ & ΙΩΑΝΝΑ ΣΕΡΠΕΤΣΙΔΑΚΗ

- Νέες θέσεις των μινωικών χρόνων στην περιοχή του Κρουσώνα* 191
Two new Minoan sites in Krousonas region 200

ΙΩΑΝΝΑ ΣΕΡΠΙΤΣΙΔΑΚΗ

- Ανασκαφική έρευνα στον Κατοσμπά Ηρακλείου* 201
Excavations at Katsambas, Heraklion 208

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΓΚΑΛΑΝΑΚΗ, ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ & DON EVELY

- Σωστική ανασκαφική έρευνα στον Σαμπά Πεδιάδας* 209
Rescue excavation in Sambas, Pediada: Preliminary remarks 215

ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΑΒΟΥΡΑΝΑΚΗΣ

- Ο ΠΜ-ΜΜ θολωτός τάφος Β στο Απεσωκάρι Μεσαράς:*
Τα αποτελέσματα των εργασιών των ετών 2012 και 2013 217
The EM-MM tholos tomb B at Apesokari, Mesara:
The results of the works in 2012 and 2013 226

ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

- Μινωική Κουμάσα: Ανασυνθέτοντας την ιστορία*
ενός μεθορίου κέντρου της νότιας Κρήτης 227
Minoan Koumasa: Reconstructing the history
of a liminal centre of Southern Crete 239

ΣΤΕΛΛΑ ΜΑΝΔΑΛΑΚΗ & ΜΑΡΙΝΑ ΒΕΛΕΓΡΑΚΗ

- Παλαιοανακτορική εγκατάσταση στον χώρο του ξενοδοχείου*
«Amirandes» στις Κάτω Γούβες του Δήμου Χερσονήσου 241
Protopalatial settlement at the coast of Kato Gouves,
north of "Amirandes" hotel 250

ΔΑΝΑΗ Ζ. ΚΟΝΤΟΠΟΔΗ, ΚΩΣΤΑΣ ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

& ΜΙΧΑΛΗΣ ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ

- Ένα ιερό κορυφής στην αλπική ζώνη του Ψηλορείτη* 251
A peak sanctuary in the alpine zone of Mount Psiloritis 262

ΣΤΕΛΛΑ ΜΑΝΔΑΛΑΚΗ

- Μινωική εγκατάσταση στον λόφο «Καστρι» στο Λιμάνι Χερσονήσου* 263
Neopalatial Minoan settlement on the hill of Kastri in Chersonesos 269

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ

- Μια παράκτια νεοανακτορική εγκατάσταση στην Αμμουδάρα*
Ηρακλείου: Πρώτη προσέγγιση μιας παλιάς ανασκαφής 271
Neopalatial coastal settlement in Ammoudara,
Heraklion: A preliminary approach 280

ΑΛΕΞΙΑ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

- Νέα ματιά στο υλικό της κεραμικής και των ανθρωπόμορφων ειδωλίων*
από το ιερό κορυφής Κόφινα Αστερουσίου 281

<i>New study of pottery and human figurines from the peak sanctuary of Kophinas, Asterousia</i>	292
KOSTIS S. CHRISTAKIS, MARIA MAVRAKI-BALANOU & ALEXANDROS KASTANAKIS	
<i>Economic and political complexity in the Aposelemis Valley: A preliminary assessment</i>	293
<i>Οικονομική και πολιτική πολυπλοκότητα στην Κοιλιάδα του Αποσελέμη: Μια προκαταρκτική αποτίμηση</i>	307
ROBERT C. ARNDT	
<i>Reflecting a rectangular structure at Kommos</i>	309
<i>Ανίχνευση μιας ορθογώνιας κατασκευής στον Κομμό</i>	318
HALFORD W. HASKELL	
<i>Central Crete's octopus trademark</i>	319
<i>Το χιαπόδι ως εμπορικό σήμα της κεντρικής Κρήτης</i>	327
ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ	
<i>Τα λιμάνια του κόλπου της Μεσαράς. Από το πρώτο λιμάνι της αρχαιότητας ως σήμερα: Η υπόθεση του μύθου της αρπαγής της Ευρώπης</i>	329
<i>Ports of the Mesara plain. From the first port of antiquity to nowadays and the issue of the myth of Europe</i>	345
MAXIME COLLEU, MATTHIEU GHILARDI, DAVID PSOMIADIS & FRANÇOISE GASSE	
<i>A reinterpretation of Minoan landscapes in the Mesara plain (southern Crete) following a palaeoenvironmental approach</i>	347
<i>Μια νέα ερμηνεία των μινωικών τοπίων στην πεδιάδα της Μεσαράς (νότια Κρήτη), βάσει μιας παλαιοπεριβαλλοντικής προσέγγισης</i>	358
Αρχαϊκή έως και ρωμαϊκή περίοδος – Archaic to Roman Era	
SALVATORE RIZZA & ANTONELLA PAUTASSO	
<i>New research on the so-called “Temple C” and the related building on the south slope of the Patela of Prinias</i>	359
<i>Νέες έρευνες στον επονομαζόμενο “Ναό C” και το παρακείμενο κτήριο στη νότια πλαγιά της Πατέλας του Πρινιά</i>	365
GIACOMO BIONDI	
<i>An Archaic sarcophagus burial at Orthi Petra (Aphrati)</i>	367
<i>Μια αρχαϊκή ταφή σε σαρκοφάγο στην Ορθή Πέτρα (Αφρατί)</i>	378

ΣΤΕΛΛΑ ΜΑΝΔΑΛΑΚΗ	
<i>Πρόσφατη ανασκαφική έρευνα στο ρωμαϊκό θέατρο Χερσονήσου</i>	379
<i>Recent excavation and research at the Roman theatre of Chersonesos</i>	386
ΜΑΡΙΑ ΜΑΥΡΑΚΗ-ΜΠΑΛΑΝΟΥ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΣΤΑΝΑΚΗΣ & ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΖΙΑΜΠΑΣΗΣ (ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ	
ΙΩΑΝΝΑ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ & ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ)	
<i>Ρωμαϊκές αγροικίες στην περιοχή του Φράγματος Αποσελέμη, στην περιοχή των χωριών Αβδού, Σφεντύλι και Ποταμιές, νομού Ηρακλείου</i>	387
<i>Roman farmhouses in the area of the Aposelemis Dam between the villages Avdou, Sfendyli and Potamies, Heraklion</i>	393
 <i>Βυζαντινή έως και νεότερη περίοδος – Byzantine to Modern Era</i>	
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΥΘΙΑΚΑΚΗ, ΕΛΕΝΗ ΚΑΝΑΚΗ & ΧΑΡΑ ΜΠΙΛΑΜΕΖΗ	
<i>Οι παλαιότερες οχυρώσεις του Ηρακλείου: Μια διαφορετική προσέγγιση με βάση τα νεότερα ανασκαφικά δεδομένα</i>	395
<i>Older fortifications of Heraklion: A different approach based on recent excavation data</i>	410
ΣΤΑΥΡΙΝΗ ΔΡΙΤΣΑ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΤΣΑΛΗΣ & ΕΛΠΙΔΑ ΣΥΓΓΕΛΑΚΗ	
<i>Κτηριακή στερέωση-αποκατάσταση & συντήρηση τοιχογραφιών ναού Αγίου Νικολάου στο Μιλιαρίσι Μονοφατισίου</i>	411
<i>Structural consolidation, restoration and conservation of wall-paintings of the church of Saint Nikolaos in Miliarisi, Monofatsi</i>	421
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΤΣΑΛΗΣ & ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΑΥΓΕΡΗ	
<i>Αποκατάσταση καθολικού Παναγίας Γκουβερνιώτισσας</i>	423
<i>Restoration of the katholikon of the monastery of Panagia Gouverniotissa</i>	429
ΑΘΗΝΑ Ε. ΤΣΑΜΠΑΝΑΚΗ	
<i>Νέα στοιχεία από την ανασκαφική έρευνα στη Μονή Παληανής (Βενεράτο Ηρακλείου)</i>	431
<i>New excavation data from the Monastery of Paliani</i>	442
 <i>Φαιστός, Αγία Τριάδα και Γόρτυνα – Phaistos, Ayia Triada and Gortyn</i>	
†VINCENZO LA ROSA, FILIPPO CARINCI & PIETRO MILITELLO	
<i>The archaeological activities of the Universities of Catania and Venice in Phaistos and Ayia Triada (2011-2013)</i>	443

<i>Η αρχαιολογική δραστηριότητα των Πανεπιστημίων της Κατάνιας και της Βενετίας στη Φαιστό και την Αγία Τριάδα (2011-2013)</i>	451
MARIA BREDAKI & FAUSTO LONGO	
<i>Phaistos Project. The results of the recent surveys (years 2011-2013)</i>	453
<i>Πρόγραμμα «Φαιστός». Τα αποτελέσματα των πρόσφατων ερευνών (έτη 2011-2013)</i>	464
FAUSTO LONGO	
<i>Phaistos Project. The Greek polis in the light of recent topographic studies</i>	465
<i>Πρόγραμμα «Φαιστός». Η ελληνική πόλη υπό το πρίσμα των πρόσφατων τοπογραφικών ερευνών</i>	481
ALESSANDRO GRECO & ANDREA BETTO	
<i>Christos Effendi. Archaeological studies on the acropolis of Phaistos: from Minoan to Post-Palatial age – an INSTAP project</i>	483
<i>Αφέντης Χριστός. Αρχαιολογικές έρευνες στην ακρόπολη της Φαιστού, από τη μινωϊκή έως τη μετανακτορική περίοδο – ένα πρόγραμμα του INSTAP</i>	494
SIMONA TODARO	
<i>Pottery production at Prepalatial and Protopalatial Phaistos: New data from the Greek-Italian survey</i>	495
<i>Η κεραμική παραγωγή στην προανακτορική και παλαιονακτορική Φαιστό: Νέα στοιχεία από την ελληνο-ιταλική επιφανειακή έρευνα</i>	502
EMANUELA SANTANIELLO	
<i>Phaistos in the Archaic period: New data from the Phaistos Project Survey</i>	503
<i>Η Φαιστός στην αρχαϊκή περίοδο: Νέα στοιχεία από την επιφανειακή έρευνα του Προγράμματος «Φαιστός»</i>	507
AMEDEO ROSSI	
<i>Phaistos in the Roman period: A preliminary report</i>	509
<i>Η Φαιστός στη ρωμαϊκή περίοδο: Μια πρώτη προσέγγιση</i>	518
ROSARIO MARIA ANZALONE	
<i>Πήλινα ειδώλια από τον οικισμό στον Προφήτη Ηλία (Γόρτυνα): Μια γενική θεώρηση</i>	519
<i>Terracotta figurines from the settlement of Profitis Ilias (Gortyn). A general overview</i>	528

JACOPO BONETTO, ANNA BERTELLI & MARTINA COLLA	
<i>New researches at the Sanctuary of Apollo Pythios at Gortyn</i>	529
<i>Νέες έρευνες στο Ιερό του Απόλλωνος Πυθίου της Γόρτυνας</i>	536
ENZO LIPPOLIS, RITA SASSU, CHIARA GIATTI & LUIGI MARIA CALIÒ	
<i>Gortys. Archaeological excavations of new mausoleums in the Praetorium area</i>	537
<i>Γόρτυνα. Αρχαιολογικές ανασκαφές νέων μαυσωλείων στην περιοχή του Πραιτωρίου</i>	552
CLAUDIA LAMBRUGO, WITH ELENA BELGIOVINE, DANIELE CAPUZZO, ILARIA FRONTORI, DANIELA MASSARA & PIETRO MECOZZI	
<i>Gortys, "Terme a Sud del Pretorio". Observations on the main phases of the building ten years on from the beginning of the excavations</i>	553
<i>Γόρτυνα, "Terme a Sud del Pretorio". Παρατηρήσεις στις κύριες κατασκευαστικές φάσεις του κτηρίου, δέκα χρόνια μετά την έναρξη των ανασκαφών</i>	563
ENRICO ZANINI, STEFANO COSTA, ELISABETTA GIORGI & ELISA TRIOLO	
<i>The excavation of the Early Byzantine District near the Pythion in Gortyn (field seasons 2011-2013): An image of the end of the Mediterranean city</i>	565
<i>Η ανασκαφή της «Βυζαντινής Συνοικίας του Πυθίου» στη Γόρτυνα: Μια εικόνα για το τέλος της μεσογειακής πόλης</i>	574
ROBERTO PERNA	
<i>Πρόσφατες έρευνες γύρω από το Νότιο Κτήριο της Συνοικίας των Βυζαντινών Οικιών της Γόρτυνας</i>	575
<i>Recent investigations at the South Building in the Byzantine District of Gortyn</i>	584
ISABELLA BALDINI, CHIARA BARBAPICCOLA, YORGOS BROKALAKIS, VERONICA CASALI, SILVIA DONADEI, GIULIA MARSILI, LUCIA ORLANDI & DEBORA PELLACCHIA	
<i>Preliminary results of investigations in the basilica of Mitropolis, Gortyn: The finds from Annex II</i>	585
<i>Βασιλική Μητρόπολης, Γόρτυνα: Προκαταρκτικά συμπεράσματα της μελέτης των ευρημάτων από το Πρόσκημα II</i>	603
MARIA RICCIARDI	
<i>Νέα στοιχεία για το βαπτιστήριο στη Μητρόπολη της Γόρτυνας: Η διακόσμηση με μαρμάρινο opus sectile</i>	605
<i>The opus sectile decorations of the Baptistery in Mitropolis, Gortys, Crete: Preliminary investigations & results</i>	613

Υποβρύχια Αρχαιολογία – Underwater Archaeology

THEOTOKIS THEODOULOU, BRENDAN FOLEY, DIONYSIS EVAGGELISTIS, GEORGE KOUTSOUFLAKIS, DIMITRIS SAKELLARIOU & ALEXANDROS TOURTAS	
<i>Crete Project 2011: Underwater archaeological survey at the area off Heraklion and Dia Island. A preliminary report</i>	615
<i>Υποβρύχια αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή Ηρακλείου και Ντίας (2011). Προκαταρκτικά αποτελέσματα</i>	625

Θέματα συντήρησης – Conservation Issues

ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΚΗΣ & ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ	
<i>Εργασίες αποκατάστασης και διατήρησης των γυψολιθικών στοιχείων της «Οικίας του Αρχιερέα», περιφερειακού μνημείου του ανακτόρου Κνωσού, από τη διαβρωτική δράση των ομβρίων υδάτων και παράλληλη διερεύνηση του αποκαλυφθέντος αγωγού</i>	627
<i>Restoration and preservation project of architectural elements of gypsum in the “High Priest’s House”, a peripheral monument of the Palace of Knossos, from the eroding action of the rain water and the investigation of the excavated drain</i>	646
ΕΥΘΥΜΙΑ ΤΣΙΤΣΑ	
<i>Μινωικές τοιχογραφίες: Παλαιότερες επεμβάσεις και προσθήκες</i>	647
<i>Minoan wall-paintings: Old conservation works and alterations</i>	656
ΕΛΕΝΗ ΜΠΑΚΟΘΑΝΑΣΗ & ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΔΑΚΗ	
<i>Εικόνες από τη συντήρηση τριών μινωικών τοιχογραφιών του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου</i>	657
<i>The conservation process of three wall-paintings in the Archaeological Museum of Heraklion, Crete</i>	664
ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΛΗΣ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΑΠΟΥΝΤΖΑΚΗΣ, ΜΑΝΩΛΗΣ ΧΑΤΖΗΜΑΝΩΛΗΣ & ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΨΑΡΟΥΔΑΚΗ	
<i>Το έργο του Εργαστηρίου συντήρησης κεραμικής-τοιχογραφίας της ΚΓ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων την περίοδο 2011-2013</i>	665
<i>Work at the conservation of ceramics Laboratory of the 23rd Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities, during 2011-2013</i>	670

ΓΕΩΡΓΙΑ ΠΑΧΑΚΗ & ΓΙΩΡΓΟΣ ΦΑΝΟΥΡΑΚΗΣ

- Εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης μεταλλικών ευρημάτων,
ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α., 2011-2013* 671
*Conservation and restoration of metallic finds
at the 23rd Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities,
2011-2013* 675

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΛΙΟΛΙΟΣ & ΜΑΡΙΑ ΜΑΜΑΛΑΚΗ

- Η συστηματική συντήρηση των τοιχογραφιών τριών ναών
στην περιφέρεια της 13ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων* 677
*The systematic conservation of wall-paintings of three monuments
in the region of the 13th Ephorate of Byzantine Antiquities* 685

3. ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ – GENERAL ISSUES

**ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΣΑΡΡΙΣ, ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ,
GIANLUCA CANTORO, ΑΘΗΣ ΑΓΑΠΙΟΥ, SYLVIANE DÉDERIX,
CHRISTINA TSIGONAKI & MAUD DEVOLDER**

- New technologies for capturing the dynamics
of cultural landscapes* 689
*Νέες τεχνολογίες για την ανίχνευση της δυναμικής
των πολιτιστικών τοπίων* 699

ΟΛΓΑ ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ

- Νεότερα από την αρχαιολογία
της βενετικής περιόδου στην Κρήτη* 701
Towards an archaeology of Venetian Crete 707

ΜΑΡΙΑ ΒΑΚΟΝΔΙΟΥ

- Τεχνικές και εργαλεία λιθοξοϊκής στη βενετική Κρήτη* 709
Stone carving tools and techniques in Medieval Crete 717

ΚΙΚΗ ΒΑΚΑΛΟΓΛΟΥ & ΜΑΡΙΑ ΚΟΥΣΟΥΛΑΚΟΥ

- Οι πέτρινοι φάροι της Κρήτης:
Το φαρικό δίκτυο στους νεότερους χρόνους* 719
The lighthouses of Crete 731

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Το Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης είναι πλέον θεσμός. Ένας θεσμός, ο οποίος στις σημερινές εξαιρετικά δύσκολες και αντίξοες συνθήκες έχει τη δύναμη να δημιουργεί ελπίδες και προσδοκίες. Η εντυπωσιακή αύξηση του αριθμού των συμμετεχόντων στην τρίτη συνάντηση το 2013 το αποδεικνύει πέρα από κάθε αμφιβολία.

Ο μεγάλος αριθμός των ανακοινώσεων (περισσότερες από 120) προκάλεσε νέες ανάγκες, αλλά και προκλήσεις, κυρίως επειδή η δημοσίευση των δύο πλέον τόμων του *ΑΕΚ 3* έγινε με πολύ λιγότερα οικονομικά μέσα. Οι συγγραφείς έδειξαν συνέπεια και υπομονή, όλοι όσοι συνέβαλαν στην έκδοση αφοσίωση, επιμονή και αυταπάτηση. Τους ευχαριστούμε όλους θερμά.

Για την επιτυχή ολοκλήρωση της έκδοσης καθοριστική υπήρξε η συμβολή της συναδέλφου Νικολέττας Πύρρου, η οποία είχε μεταξύ άλλων επωμισθεί το χρονοβόρο έργο της επικοινωνίας με τους συγγραφείς και τον συντονισμό σε όλα τα στάδια του στησίματος της έντυπης μορφής των πρακτικών. Χωρίς την πολύτιμη εμπειρία της και τον χρόνο που αφιέρωσε τίποτα δεν θα είχε ολοκληρωθεί εγκαίρως. Για όλα αυτά την ευχαριστούμε από καρδιάς. Θερμές ευχαριστίες οφείλουμε και στη συνάδελφο Πετρούλα Βαρθαλίτου για την πάσης φύσεως υποστήριξη και τη βοήθεια που μας παρείχε, καθώς και στον Κωστή Ψυχογιό, υπεύθυνο για τη φιλολογική επιμέλεια και τη σελιδοποίηση, κυρίως για την αντοχή και ευελιξία, αλλά και για τη συνέπεια που επέδειξε στη διαρκή μάχη με τις προθεσμίες.

Κατά την επιμέλεια των πρακτικών καταβλήθηκε προσπάθεια να υπάρξει εκτός των άλλων και σχετική ομοιομορφία στην ορολογία, καθώς και στη χρήση φιλολογικών και ορθογραφικών κανόνων, στόχος ο οποίος δεν επετεύχθη τελείως. Προκειμένου ωστόσο να δημοσιοποιηθούν έγκαιρα τα αποτελέσματα των πρόσφατων αρχαιολογικών ερευνών, αξία στην οποία άλλωστε στηρίζεται ο θεσμός του Αρχαιολογικού Έργου Κρήτης, επιλέξαμε να προχωρήσουμε χωρίς άλλη καθυστέρηση στην εκτύπωση, αποδεχόμενες τις εκφρασμένες διαφοροποιήσεις των συγγραφέων σε ζητήματα επιστημολογικά (λ.χ. ονομασία περιόδων) ή και φιλολογικά.

Τεχνικοί και πρακτικοί λόγοι οδήγησαν στην απόφαση οι ανακοινώσεις να χωριστούν σε δύο τόμους, έναν πρώτο, ο οποίος περιλαμβάνει τις γενικού χαρακτήρα ομιλίες και το έργο που συντελέστηκε στην περιφερειακή ενότητα Ηρακλείου, και έναν δεύτερο, στον οποίο παρουσιάζεται το έργο στις περιφερειακές ενότητες Χανίων, Ρεθύμνου και Λασιθίου.

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Το κόστος για τη φιλολογική επιμέλεια και τον τυπογραφικό σχεδιασμό των δύο τόμων, καθώς και για την εκτύπωση του Α' τόμου, ανέλαβε το Υπουργείο Πολιτισμού, ενώ το κόστος για την εκτύπωση του Β' τόμου η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Κρήτης με χρηματοδότηση από το Κληροδότημα Ιωάννας Σφακιανάκη, χάρη στη θετική εισήγηση της κοσμήτορος, καθηγήτριας Λουκίας Αθανασάκη, και της Επιτροπής Εκδόσεων της Φιλοσοφικής Σχολής. Εκφράζουμε και από αυτή τη θέση τις θερμές ευχαριστίες μας, διότι χωρίς την οικονομική υποστήριξη των δύο φορέων δεν θα είχε σταθεί δυνατή η έκδοση των πρακτικών.

Κλείνουμε με την ευχή η τέταρτη συνάντηση για το Αρχαιολογικό Έργο στην Κρήτη να γίνει κάτω από ευνοϊκότερες συνθήκες, κυρίως για τους νέους αρχαιολόγους, αρχιτέκτονες και συντηρητές, οι οποίοι, συχνά πλέον σε καθεστώς υποαπασχόλησης και ανεργίας, υφίστανται πιο έντονα τις συνέπειες της κρίσης, αλλά και για τους πιο ώριμους, οι οποίοι δεν έχουν απολέσει την όρεξη για έρευνα και δημιουργία και, πάνω απ' όλα, την αγάπη για τις αρχαιότητες.

Οι επιμελήτριες των πρακτικών

Παυλίνα Καραναστάση Αναστασία Τζιγκουνάκη Χριστίνα Τσιγωνάκη

Ρέθυμνο, Νοέμβριος 2015

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ – LIST OF CONTRIBUTORS

Αγαπίου Άθως

Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών και
Μηχανικών Γεωπληροφορικής,
Εργαστήριο Τηλεπισκόπησης
και Γεωπεριβάλλοντος,
Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου
athos.agariou@cut.ac.cy

Αθανασάκη Κατερίνα

Αρχαιολόγος
Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου
kathanasaki@culture.gr

Αναγνωστάκη Γεωργία

Αρχαιολόγος
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
gwgw_an@yahoo.gr

Ανδριανάκης Μιχάλης

Επίτιμος Προϊστάμενος ΥΠ.ΠΟ.Α.
πρ. 28η Ε.Β.Α. - Επιστημονική
Επιτροπή Ανάδειξης
Οχυρωματικών Έργων Κρήτης
mixandrian@hotmail.com

Αυγέρη Αικατερίνη

Τεχνολόγος Μηχανικός
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. 13η Ε.Β.Α.)

Βαβουρανάκης Γιώργος

Επίκουρος Καθηγητής
Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών
gvavour@arch.uoa.gr

Βακαλόγλου Κική

Αρχιτέκτων Μηχανικός
Υ.Ν.Μ.Τ.Ε.Κ.
kvakaloglou@culture.gr

Βακονδίου Μαρία

Αρχαιολόγος
Υποψήφια δρ. του Παν/μίου Κρήτης
Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας
Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών
mvakondiou@yahoo.gr

Βελεγράκη Μαρίνα

Αρχαιολόγος
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
marinavelegraki@hotmail.com

Γεωργακόπουλος Κώστας

Δρ. Αρχαιολογίας
Παν/μιου Liverpool
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
kgeorgakopoulos@yahoo.com

Γκαλανάκη Καλλιόπη

Δρ. Αρχαιολογίας
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
calliopegk@gmail.com

Γραμματικάκης Ιωάννης

Συντηρητής Αρχαιοτήτων &
Έργων Τέχνης (Msc, PhD)
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
Τμήμα Χημείας, Πανεπιστήμιο
Κρήτης - Ινστιτούτο Ηλεκτρονικής
Δομής και Λέιζερ / I.T.E.
ggrammat@chemistry.uoc.gr

Γκράτζιου Όλγα

Ομ. Καθηγήτρια
Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας
Φιλοσοφική Σχολή
Πανεπιστημίου Κρήτης
gratsiou@uoc.gr

Δρίτσα Σταυρινή

Αρχιτέκτων Μηχανικός
(πρ. 13η Ε.Β.Α.)
anidritsa@gmail.com

Ευαγγελιστής Διονύσης

Αρχαιολόγος
Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων
dionevan@gmail.com

Θεοδούλου Θεοτόκης

Δρ. Αρχαιολογίας
Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων -
Γραφείο Εναλίων Αρχαιοτήτων Κρήτης
ttheodoulou@culture.gr

Καβουλάκη Ελισάβετ Μ.

Αρχαιολόγος MSc
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
Επιστημονική Επιτροπή Κνωσού
panexam@yahoo.gr

Κανάκη Ελένη

Αρχαιολόγος MA
Προϊσταμένη Τμήματος
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. Τμημ. 13ης Ε.Β.Α.)
ekanaki@culture.gr

Κάντα Αθανασία

Δρ. Αρχαιολογίας
Επίτιμη Διευθύντρια ΥΠ.ΠΟ.Α.
(πρ. Διευθ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
athanasiaka@gmail.com

Καστανάκης Αλέξανδρος

Αρχαιολόγος
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)

Κατσαλής Γεώργιος

Αρχαιολόγος
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. 13η Ε.Β.Α.)
katsalisg@gmail.com

Κλάδου Μαρία

Αρχαιολόγος MSc
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
Επιστημονική Επιτροπή Κνωσού
makladou@gmail.com

Κοντοπόδη Δανάη Ζ.

Αρχαιολόγος
Υπ. διδάκτωρ Παν/μίου Kent
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
danaedesign@gmail.com

Κόπακα Κατερίνα

Καθηγήτρια
Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας
Φιλοσοφική Σχολή
Πανεπιστήμιο Κρήτης
koraka@uoc.gr

Κουσουλάκου Μαρία

Αρχαιολόγος
Υ.Ν.Μ.Τ.Ε.Κ.
mkousoulakou@culture.gr

Κουτσοφλάκης Γεώργιος

Δρ. Αρχαιολογίας
Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων
geokoutsgr@yahoo.gr

Λιόλιος Ευάγγελος

ΤΕ Συντηρητής Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. 13η Ε.Β.Α.)
eliolios@culture.gr

Μαμαλάκη Μαρία

ΤΕ Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. 13η Ε.Β.Α.)
mmamalaki@culture.gr

Μανδαλάκη Στέλλα

Αρχαιολόγος
Προϊσταμένη Αρχαιολογικού
Μουσείου Ηρακλείου
(πρ. Τμημ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
stmandalaki@gmail.com

Μαυράκη-Μπαλάνου Μαρία

Αρχαιολόγος
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
kritimar@gmail.com

Μίνως Νικόλαος

Συντηρητής Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης,
Επίτιμος Διευθυντής της
Δ/σης Συντήρησης Αρχαίων
και Νεωτέρων Μνημείων
minosnick@gmail.com

Μπακοθανάση Ελένη

Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου
elenibako@gmail.com

Μπαλής Γιάννης

ΠΕ Συντηρητής Αρχαιοτήτων &
Έργων Τέχνης, ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
balis11jr@gmail.com

Μπιλμέζη Χάρη

Αρχαιολόγος
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. 13η Ε.Β.Α.)
xarabilmezi@windowslive.com

Μπρεδάκη Μαρία

Αρχαιολόγος
Επίτιμη Διευθύντρια ΥΠ.ΠΟ.Α.
(Α.Ι.Κ.Σ.)

Μπροκαλάκης Γιώργος

Αρχαιολόγος
ybrokalakis@yahoo.gr

Παναγιωτόπουλος Διαμαντής

Geschäftsführender Direktor des
Instituts für Klassische Archäologie
Ruprecht-Karls-Universität
Heidelberg,
Speaker of Research Area A,
Cluster of Excellence «Asia and
Europe in a Global Context»
diamantis.panagiotoopoulos
@zaw.uni-heidelberg.de

Παπαδάκη Δέσποινα

Αρχαιολόγος
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)

Παπαδάκη Ελένη

Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου
elenippdk@yahoo.com

Παπαδάκη Χριστίνα

Δρ. Αρχαιολογίας
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
papadakichristina@gmail.com

Παπαδόπουλος Νίκος

Laboratory of Geophysical - Satellite
Remote Sensing & Archaeo-
environment (GeoSatReseArch),
Institute for Mediterranean Studies
(I.M.S.), Foundation for Research
& Technology, Hellas (F.O.R.T.H.)
nikos@ims.forth.gr

Παχάκη Γεωργία

Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
gpahaki@gmail.com

Σακελλαρίου Δημήτρης

Δρ. Γεωλογίας
Ελληνικό Κέντρο Θαλασσιών Ερευνών
sakell@hcmr.gr

Σαπουντζάκης Αλέξανδρος

ΤΕ Συντηρητής Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
asapountzakis@culture.gr

Σαρής Απόστολος

Laboratory of Geophysical - Satellite
Remote Sensing & Archaeo-
environment (GeoSatReseArch),
Institute for Mediterranean Studies
(I.M.S.), Foundation for Research
& Technology, Hellas (F.O.R.T.H.)
asaris@ret.forthnet.gr

Σερπετσιδάκη Ιωάννα

Αρχαιολόγος
Προϊσταμένη Τμήματος
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. αν. Διευθ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
ioanna.serpetsidaki@gmail.com

Σοφιανού Χρύσα

Αρχαιολόγος
Προϊσταμένη ΕΦ.Α. Λασιθίου
(πρ. Διευθ. ΚΔ' Ε.Π.Κ.Α.)
chrsofianou@gmail.com

Σπηλιωτοπούλου Αλεξία

Αρχαιολόγος
Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου
Υποψήφια δρ. Πανεπιστημίου Αθηνών
alexiaspil@gmail.com

Σπυριδάκης Μιχάλης

Περιβαλλοντολόγος
ψηφιακός χαρτογράφος
ΕΦ.Α. Ηρακλείου

(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
msfestos@gmail.com

Συγγελάκη Ελπίδα

Αρχαιολόγος
(πρ. 13η Ε.Β.Α.)
esygel@yahoo.gr

Συθιακάκη Βασιλική

Δρ. Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Προϊσταμένη ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. Προϊσταμένη 13ης Ε.Β.Α.)
vsythiakaki@culture.gr

Τζιαμπάσης Κωνσταντίνος

Αρχαιολόγος
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
prof.k.tziampasis@gmail.com

Τζιγκουνάκη Αναστασία

Αρχαιολόγος
Διευθύντρια ΕΦ.Α. Ρεθύμνου
(πρ. Διευθύντρια ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
και αν. Διευθύντρια 28ης Ε.Β.Α.)
a.tzigounaki@gmail.com

Τούρτας Αλέξανδρος

Αρχαιολόγος
Υποψήφιος δρ. Αριστοτελείου
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
alextourtas@gmail.com

Τριανταφυλλίδη Ιωάννα

Αρχαιολόγος
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)

Τσαμπανάκη Αθηνά Ε.

Αρχαιολόγος
(πρ. 13η Ε.Β.Α.)
atsambanaki@yahoo.com

Τσιγωνάκη Χριστίνα

Λέκτορας Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας

Φιλοσοφική Σχολή
Πανεπιστήμιο Κρήτης
tsigonaki@uoc.gr

Τσίτσα Ευθυμία

ΤΕ Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου
efiagortsa@yahoo.com

Φανουράκης Γιώργος

ΔΕ Συντηρητής Αρχαιοτήτων &
Έργων Τέχνης, ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
gfanourakis75@gmail.com

Φανουράκης Σήφης

Αρχιτέκτων Μηχανικός
Διευθυντής Υπηρεσίας
Νεωτέρων Μνημείων και
Τεχνικών Έργων Κρήτης
ifanourakis@culture.gr

Χατζημανώλης Μανώλης

ΠΕ Συντηρητής Αρχαιοτήτων &
Έργων Τέχνης, ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
echatzimanolis@culture.gr

Χρηστάκης Κωστής Σ.

Αρχαιολόγος
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
christakis@her.forthnet.gr

Ψαρουδάκη Αγγελική

ΤΕ Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων &
Έργων Τέχνης, ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
apsaroudaki@culture.gr

Ψωμιάδης Δαβίδ

CEREGE UMR 7330

Anzalone Rosario Maria

Archaeologist
Member of the Archaeological
Mission of the University
of Palermo at Gortyn
rosarioanzalone81@gmail.com

Arndt Robert C.

Archaeologist, lic. phil.
Swiss School for Archaeology
in Greece
robiarndt@yahoo.de

Baldini Isabella

Associate Professor of Christian
and Medieval Archaeology
University of Bologna «Alma Mater»
isabella.baldini@unibo.it

Barbapiccola Chiara

PhD Student
University of Bologna «Alma Mater»
chiara.barbapiccola
@studio.unibo.it

Belgiovine Elena

Archaeologist
Archeosfera s.r.l.s.
elena.belgiovine@gmail.com

Bertelli Anna

Postgraduate Student, S.A.I.A.
anna.bertelli@gmail.com

Betto Andrea

ArcSAT snc – Padova
andrea.betto@arcsat.it

Biondi Giacomo

Researcher
IBAM - CNR
g.biondi@ibam.cnr.it

Bonetto Jacopo

Archeologia greca e romana
Università di Padova
Dipartimento dei Beni Culturali
jacopo.bonetto@unipd.it

Caliò Luigi Maria

Visitor Professor of Classical
Archaeology, Faculty
of Architecture,
Politecnico of Bari
luigicalio@libero.it

Cantoro Gianluca

Laboratory of Geophysical - Satellite
Remote Sensing & Archaeo-
environment (GeoSatReseArch),
Institute for Mediterranean Studies
(I.M.S.), Foundation for Research
& Technology, Hellas (F.O.R.T.H.)
gianluca.cantoro@gmail.com

Capuzzo Daniele

Archaeologist
Archeosfera s.r.l.s.
daniele.capuzzo@gmail.com

Carinci Filippo

Prof. Università di Venezia
arfilm@unive.it

Casali Veronica

PhD Student
University of San Marino
vero.casali@live.it

Colla Martina

Postgraduate Student
Università degli Studi di Padova
colla.martina@libero.it

Colleu Maxime

PhD student
Paris I Panthéon-Sorbonne
maxime_colleu@hotmail.com

Costa Stefano

PhD Student
Archaeology and Art History
Department, University of Siena
steko@iosa.it

Déderix Sylviane

Research Fellow of the F.R.S.-FNRS,
Aegean Interdisciplinary Studies
(AegIS) Research Group, Institut des
Civilisations, Arts et Lettres (INCAL),
UCLouvain, Belgium.
Laboratory of Geophysical - Satellite
Remote Sensing & Archaeo-
environment (GeoSatReseArch),
Institute for Mediterranean Studies
(I.M.S.), Foundation for Research
& Technology, Hellas (F.O.R.T.H.)
sylviane.dederix@uclouvain.be

Devolder Maud

Archaeologist, Dr.
Humboldt Research Fellow
(Topoi-FU Berlin)
Chercheuse associée AEGIS -
UC Louvain
[https://topoi.academia.edu/
MaudDevolder](https://topoi.academia.edu/MaudDevolder)

Donadei Silvia

Archaeologist
Scuola di specializzazione
University of Lecce
silviadonadei@hotmail.it

Evely Doniert

Archaeologist
doniertevely@yahoo.com

Foley Brendan

Archaeologist, Dr.
Woods Hole Oceanographic Institute
bfoley@whoi.edu

Frontori Ilaria

Archaeologist

Università degli Studi di Milano
ilaf83@yahoo.it

Gasse Françoise
CEREGE, UMR 7330
https://www.cerege.fr/

Ghilardi Matthieu
CEREGE UMR 7330
ghilardi@cerege.fr

Giatti Chiara
Archaeologist - PhD Student
University of Rome «La Sapienza»
chiara.giatti@fastwebnet.it

Giorgi Elisabetta
Dr., University of Siena
Dipartimento di Scienze Storiche
e dei Beni Culturali
giorgi.elisabetta@gmail.com

Greco Alessandro
Faculty Member of Aegean
Civilization of the Department
of Studi Greco-latini, italiani
e scenico musicali
University of Rome «Sapienza»
a.greco@uniroma1.it

Haskell Halford W.
Professor of Classics
Southwestern University
haskell@southwestern.edu

†**La Rosa Vincenzo**
Prof. emeritus
Univerità degli Studi di Catania

Lambrugo Claudia
University of Milan
Department of Cultural
and Environmental Heritage
Archaeology Division
claudia.lambrugo@unimi.it

Lippolis Enzo
Professor of Classical Archaeology
University of Rome «Sapienza»
enzo.lippolis@uniroma1.it

Longo Fausto
Professor of Greek and Roman
Archaeology at the University of
Salerno, Member of the Italian
Archaeological School in Athens
flongo@unisa.it

Marsili Giulia
Post-doc researcher
University of Bologna «Alma Mater»
giulia.marsili2@unibo.it

Massara Daniela
Archaeologist
Università degli Studi di Milano
daniela.massara@gmail.com

Mecozzi Pietro
Archaeologist
Università degli Studi di Milano
mecowski@hotmail.com

Militello Pietro
Prof., Università di Catania
milipi@unict.it

Orlandi Lucia
PhD student
University of Bologna «Alma Mater»
luciamaria.orlandi3@unibo.it

Pautasso Antonella
Researcher
Consiglio Nazionale delle Ricerche,
Istituto per i Beni Archeologici
e Monumentali, Catania
a.pautasso@ibam.cnr.it

Pellacchia Debora
PhD student

University of Bologna «Alma Mater»
debor2783@gmail.com

Perna Roberto

Prof., Dipartimento di Studi
umanistici - lingue, mediazione,
storia, lettere, filosofia
University of Macerata
roberto.perna@unimc.it

Ricciardi Maria

Architect
Scuola Archeologica Italiana di Atene
mariolinaricciardi@alice.it

Rizza Salvatore

Researcher
Consiglio Nazionale delle Ricerche,
Istituto per i Beni Archeologici
e Monumentali, Catania
s.rizza@ibam.cnr.it

Rossi Amedeo

Archaeologist
University of Salerno
Italian School of Archaeology
Phaistos Project –
Greek-Italian Mission
arossi@unisa.it

Santaniello Emanuela

Archaeologist

Soprintendenza Speciale
per Pompei, Ercolano e Stabia
Ufficio Scavi di Ercolano
Phaistos Project - Scuola
Archeologica Italiana di Atene
emanuela.santaniello@
beniculturali.it

Sassu Rita

Department Member
Dipartimento di Scienze dell'Antichità
«La Sapienza» University of Rome

Todaro Simona

Archaeologist
Phaistos Project, Italian
Archaeological School in Athens
and University of Catania
svtodaro@unict.it

Triolo Elisa

Archaeologist
PhD Candidate
Università Roma 2
elisatriolo@gmail.com

Zanini Enrico

Professor of Late Antique
and Byzantine Archaeology
University of Siena
enrico.zanini@unisi.it

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ – ABBREVIATIONS

1. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ - ΣΕΙΡΕΣ - ΛΕΞΙΚΑ JOURNALS - SERIES - DICTIONARIES

<i>AAA</i>	Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
<i>ΑΔ (AD)</i>	Αρχαιολογικόν Δελτίον
<i>ΑΕ</i>	Αρχαιολογική Εφημερίς
<i>ΑΕΜΘ</i>	Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη
<i>ΔΧΑΕ</i>	Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας
<i>ΕΕΒΣ</i>	Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών
<i>ΕΕΚΣ</i>	Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών
<i>Έργον</i>	Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
<i>ΚρητΧρον</i>	Κρητικά Χρονικά
<i>NXK</i>	Νέα Χριστιανική Κρήτη
<i>ΠΑΕ</i>	Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
<i>AA</i>	Archäologischer Anzeiger
<i>AEA</i>	Aegean Archaeology
<i>AJA</i>	American Journal of Archaeology
<i>AJS</i>	American Journal of Science
<i>AntTard</i>	Antiquité Tardive
<i>AR</i>	Archaeological Reports
<i>ASAtene</i>	Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente
<i>BAMK</i>	Beiträge zur ur- und frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturraumes
<i>BAR-IS</i>	British Archaeological Reports - International Series
<i>BCH</i>	Bulletin de Correspondence Hellénique
<i>BdA</i>	Bollettino d'Arte
<i>BICS</i>	Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London
<i>BSA</i>	Annual of the British School at Athens
<i>CAJ</i>	Cambridge Archaeological Journal
<i>DOP</i>	Dumbarton Oaks Papers
<i>GJI</i>	Geophysical Journal International
<i>JAS</i>	Journal of Archaeological Science
<i>JdI</i>	Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts
<i>JEA</i>	Journal of Egyptian Archaeology
<i>JFA</i>	Journal of Field Archaeology
<i>JHS</i>	Journal of Hellenic Studies
<i>JMA</i>	Journal of Mediterranean Archaeology

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ – ABBREVIATIONS

<i>JSAH</i>	Journal of the Society of Architectural Historians
LAA	Late Antique Archaeology
<i>LANX</i>	Rivista della Scuola di Specializzazione in Archeologia – Università degli Studi di Milano
<i>Minos</i>	Minos, Revista de filologia egea
<i>MonAnt</i>	Monumenti Antichi
RA	Revue Archéologique
<i>RendLinc</i>	Atti dell'Accademia Nazionale dei Lincei. Rendiconti
SkrAth	Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Athen (Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae)
SEG	Supplementum Epigraphicum Graecum
SIMA	Studies in Mediterranean Archaeology
SMEA	Studi Micenei ed Egeo-Anatolici
SMAG	Studi e materiali di archeologia greca

2. ΣΥΝΕΔΡΙΑ – CONFERENCES

ΑΕΚ, 1 :

Μ. Ανδριανάκης & Ι. Τζαχίλη (επιμ.), 2010. *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 1. Πρακτικά της 1ης Συνάντησης. Ρέθυμνο, 28-30 Νοεμβρίου 2008*. Πανεπιστήμιο Κρήτης - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας & ΥΠ.ΠΟ.Τ. - 28η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Ρέθυμνο: Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης.

ΑΕΚ, 2 :

Μ. Ανδριανάκης, Π. Βαρθαλίτου & Ι. Τζαχίλη (επιμ.), 2012. *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 2. Πρακτικά της 2ης Συνάντησης. Ρέθυμνο, 26-28 Νοεμβρίου 2010*. Πανεπιστήμιο Κρήτης - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΥΠ.ΠΟ.Τ. - 28η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων & Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Κρητολογικών Σπουδών. Ρέθυμνο: Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης.

ΑΕΚ, 3, τόμ. Β' = ΑΕΚ, 3, vol. Β :

Π. Καρανασάση, Α. Τζιγκουνάκη & Χ. Τσιγωνάκη (επιμ.), 2015. *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 3. Πρακτικά της 3ης Συνάντησης. Ρέθυμνο, 5-8 Δεκεμβρίου 2013*. Πανεπιστήμιο Κρήτης - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας & ΥΠ.ΠΟ.Α. - Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου. Τόμος Β': *Χανιά - Ρέθυμνο - Λασιθί*. Ρέθυμνο: Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης & Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου.

Β' Κρητολογικό :

Πεπραγμένα του Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Χανιά 1966. Εν Αθήναις: Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος», 1968-1969.

Γ' Κρητολογικό :

Πεπραγμένα του Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ρέθυμνο 1971. Αθήνα: Υπουργείον Πολιτισμού και Επιστημών, 1973-1975.

Ε' Κρητολογικό :

Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Άγιος Νικόλαος, 25 Σεπτεμβρίου - 1 Οκτωβρίου 1981. Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 1985.

ΣΤ' Κρητολογικό :

Πεπραγμένα του ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Χανιά, 1986. Χανιά: Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος», 1990-1991.

Z' Κρητολογικό = 7th Cretological Congress :

*Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ρέθυμνο 1991. Ρέθυμνο: Δήμος Ρεθύμνης, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, Ιερά Μητρόπολις Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου, 1995 [= ΝΧΚ, τχ. 11-14] = *Proceedings of the 7th International Cretological Congress, Rethymnon 1991*. Rethymnon: Municipality of Rethymnon, Association on Historical and Folklore Studies in Rethymnon, Holy Metropolis of Rethymnon and Avlopotamos, 1995.*

Η' Κρητολογικό = 8th Cretological Congress :

*Πεπραγμένα του Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ηράκλειο, 9-14 Σεπτεμβρίου 1996. Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 2000 = *Proceedings of the 8th International Cretological Congress, Heraklion, 9-14 September 1996*. Heraklion: Society of Cretan Historical Studies, 2000.*

Θ' Κρητολογικό = 9th Cretological Congress :

*Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ελούντα, 1-6 Οκτωβρίου 2001. Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 2004-2006 = *Proceedings of the 9th International Cretological Congress, Elounda, 1-6 October 2001*. Heraklion: Society of Cretan Historical Studies, 2004-2006.*

Ι' Κρητολογικό = 10th Cretological Congress :

*Πεπραγμένα του Ι' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Χανιά, 1-8 Οκτωβρίου 2006. Χανιά: Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος», 2010-2011 = *Proceedings of the 10th International Cretological Congress, Chania, 1-8 October 2006*. Chania: "Chrysostomos" Literary Society, 2010-2011.*

ΙΑ' Κρητολογικό = 11th Cretological Congress :

*Πεπραγμένα του ΙΑ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ρέθυμνο, 21-27 Οκτωβρίου 2011. Ρέθυμνο: Ιστορική Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, υπό έκδοση = *Proceedings of the 11th International Cretological Congress, Rethymnon, 21-27 October 2011*. Rethymnon: Association on Historical & Folklore Studies in Rethymnon, forthcoming.*

Ο Μυλοπόταμος από την Αρχαιότητα ως Σήμερα :

Ε. Γαβριλάκη & Γ. Ζ. Τζιφόπουλος (επιμ.), *Ο Μυλοπόταμος από την Αρχαιότητα ως Σήμερα. Περιβάλλον, Αρχαιολογία, Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνιολογία, Πάνορμο, 24-30 Οκτωβρίου 2003. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου*. Τόμ. Ι: *Εγκύκλιοι, συμμετέχοντες, περιλήψεις, βιβλιογραφία*. Τόμ. ΙΙ: *Αρχαίοι Χρόνοι*. Τόμ. ΙΙΙ: *Αρχαίοι Χρόνοι, Ιδαίο Άντρο*. Τόμ. ΙV: *Ελεύθερα, Αξός*. Τόμ. V: *Βυζαντινοί Χρόνοι*. Τόμ. VI: *Βενετοκρατία, Τουρκοκρατία*. Τόμ. VII: *Νεότεροι Χρόνοι: Περιβάλλον, Ιστορία, Κοινωνιολογία*. Τόμ. VIII: *Νεότεροι Χρόνοι: Λαϊκός Πολιτισμός*. [Τόμ. ΙX:] *Αρχαίοι και Βυζαντινοί χρόνοι*. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 2006.

Ariadne's Threads :

A. L. D'Agata, J. Moody & E. Williams (eds), 2005. *Ariadne's Threads: Connections between Crete and the Greek Mainland in Late Minoan III (LM IIIA2 to LM IIIC). Proceedings of the International Workshop held at Athens (Scuola Archeologica Italiana, 5-6 April 2003)*. Tripodes 3. Atene: Scuola Archeologica Italiana di Atene.

Creta romana e protobizantina :

M. Livadioti & I. Simiakaki (a cura di), 2004. *Creta romana e protobizantina: atti del congresso internazionale. Iraklion, 23-30 settembre 2000*. Padova: Bottega d'Erasmus.

Identità, etnicità :

G. Rizza (ed.), 2011. *Identità culturale, etnicità, processi di trasformazione a Creta fra Dark Age e Arcaismo. Atti del Convegno di Studi "Per i cento anni dello scavo di Priniàs 1906-2006", Atene, 9-12 novembre 2006*. SMAG, 10. Catania: Consiglio Nazionale delle Ricerche, Istituto per i Beni Archeologici e Monumentali sede di Catania & Università delli Studi di Catania, Centro di Archeologia Cretese.

Intermezzo :

C. F. Macdonald & C. Knappett (επιμ.), 2013. *Intermezzo. Intermediacy and Regeneration in Middle Minoan III Palatial Crete*. BSA Studies 21. London: British School at Athens.

The Function of the "Minoan villa" :

R. Hägg (ed.), 1997. *The function of the "Minoan villa": proceedings of the eighth international symposium at the Swedish Institute at Athens, 6-8 June 1992*. SkrAth Series in 4°, 46. Stockholm: Svenska Institutet i Athen; Jönsered. Sweden: Distributor, Paul Åströms förlag.

Kreta in der geometrischen und archaischen Zeit :

W. D. Niemeier, O. Pilz & I. Kaiser (Hrsg.), *Kreta in der geometrischen und archaischen Zeit: Akten des Internationalen Kolloquiums am Deutschen*

Archäologischen Institut, Abteilung Athen, 27.-29. Januar 2006. Athenaia 2. München: Hirmer Verlag.

LM IB Pottery, Relative Chronology and Regional Differences :

T. M. Brogan & E. Hallager (eds), 2011. *LM IB pottery, relative chronology and regional differences: Acts of a workshop held at the Danish Institute at Athens in collaboration with the INSTAP Study Center for East Crete, 27-29 June 2007.* Monographs of the Danish Institute at Athens 11, 1-2. Athens: Danish Institute at Athens.

LRCW 2 :

M. Bonifay & J.-C. Trégliat (eds), 2007. *Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean. Archaeology and Archaeometry, I-II.* BAR-IS 1662. Oxford: Archaeopress.

LRCW 3 :

S. Menchelli, S. Santoro, M. Pasquinucci & G. Guiducci (eds), 2010. *Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean. Archaeology and Archaeometry. Comparison between Western and Eastern Mediterranean, I-II.* BAR-IS 2185. Oxford: Archaeopress.

LRCW 4 :

N. Poulou-Papadimitriou, E. Nodarou & V. Kilikoglou (eds), 2014. *Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean. Archaeology and Archaeometry. The Mediterranean: a market without frontiers, I-II.* BAR-IS 2616. Oxford: Archaeopress.

3. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΚΘΕΣΗΣ – EXHIBITION CATALOGUE

Ελεύθερνα: Πόλη – Ακρόπολη – Νεκρόπολη

= *Eleutherna: Polis, Acropolis, Necropolis :*

N. Χρ. Σταμπολίδης (επιμ.), 2004. *Ελεύθερνα. Πόλη – Ακρόπολη – Νεκρόπολη. Κατάλογος Έκθεσης στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης του Ιδρύματος Ν. Π. Γουλανδρή, Μέγαρο Σταθάτου.* Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α. – Πανεπιστήμιο Κρήτης – Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης = N. Chr. Stampolidis (ed.), 2004 [translated by A. Doumas]. *Eleutherna: Polis, Acropolis, Necropolis.* Athens: Museum of Cycladic Art.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

REGIONAL UNIT OF HERAKLION

THE ARCHAEOLOGICAL ACTIVITIES OF THE UNIVERSITIES
OF CATANIA AND VENICE IN PHAISTOS AND AYIA TRIADA
(2011 - 2013)

†VINCENZO LA ROSA, FILIPPO CARINCI & PIETRO MILITELLO

The years 2011-2013 have marked a turning point in the archaeological activities of the Universities of Catania and Venice. In 2012 the program of investigations and soundings in Ayia Triada, started in 1977 under the direction of Vincenzo La Rosa, has been completed. In fact, after a series of excavation campaigns lasting from 1977 to 1999, minor soundings have been carried on in the years 2006-2012, together with the complete survey of the area and the digitization of the whole plan of the site, with the aim of a complete publication of the site.

Since 2013 a new project has started in Phaistos, lead by Filippo Carinci (University of Venice) and Pietro Militello (University of Catania). The project "Around the Palace: central authority and outlying areas", aims at understanding the relation between central building and outlying areas in Phaistos in the Palatial periods. In this way, it fills a gap in the existing studies, concentrating either on the palace (e.g. Carinci 2006; Carinci 2011; Militello 2012) or on the houses (e.g. Caloi 2013), with little attention paid to the reconstruction of the role of areas (courts, roads, ritual areas) and "houses" in the neighbourhood of the court centred building. In 2013, while the University of Venice concentrated on the southern areas, the University of Catania (international course in archaeology) focused on the North-Eastern Complex (Vani 101-104, XLI-XLIV).

1. The conclusion of the works in Ayia Triada: 2011-2012

The goal of a publication including all the excavations in Ayia Triada has suggested to carry on only minor soundings in the last year. The 2011 campaign has concerned the area to the South of the so called "Casa a Nord-Ovest del c.d. Bastione" (Houses to the NW of the Bastion), in order to complete an investigation started in 2006 (La Rosa 2006). The 2012 campaign, instead, has re-examined the "Casa del Lebete" (House of the Cauldron), in order to complete the project started in 2009 in the nearby "Casa delle sfere fittili" (House of the Loomweights) (La Rosa 2009).

The most interesting result of 2011 is represented by the identification, to the West of the so-called "Bastione", of a new MM II large dwelling group, whose existence was until now suggested only by the Trivani (three-rooms house) to the North of the Villa. The MM II urban structure was organized according to, at least, three terraces. The occupation phases do not stop with the seismic

Fig. 1 : Ayia Triada 2011. Area to the North West of the Villa, from the North.

Fig. 2 : Ayia Triada 2012. Room 9 and Shrine E, from the West.

event of 1700 b.C., but present an immediate response to it, corresponding to the Phase of the shrines in Phaistos (final MM IIB).

The campaign has also allowed a better phasing of the “Casa a Nord-Ovest del c.d. Bastione” (fig. 1). A working hypothesis has been put forward, to date them to MM IIIA, due to their immediate overlying final MM IIB layers, and their alignment with other MM IIIA building of the site. The houses could have been abandoned after the earthquake of the end of MM IIIA.

The 2012 campaign in the “Casa del Lebete” has given new data especially for the trapezoidal room number 9 of the house, at the western end of the building (fig. 2). The main results can be summarized as follows:

- The construction of the house can be fixed thanks to its been linked with the great urban refurbishing of the site with the construction of the “Muraglione a denti” (indented wall), and of huge foundations of loose stones for the building of new houses. The material from that fillings gives a *terminus ad quem* at the beginning of LM IB.
- The house, burnt down by a fire in LM IB final, knew many phases. Rooms 7 and 8 were added in a second moment, and room 9 was added later.
- The facing of the southern wall of corridor 1 and a refurbishing of the same corridor should attest a partial reoccupation of the house after the destruction of the Villa (*post-Villam*).
- As far as Room 9 is concerned, it knew two phases. The earliest structure belongs to the “Casa del Lebete” and dates to LM IB. It has a strange plan trapezoidal plan, and a three level plastered floor. Its function remains still unknown. Halbherr suggested it was a storeroom for foodstuff.
- In its final phase, dating to LM IIIA1, the room was refurbished with a facing of small blocks. The correspondence between its plan and the nearby (but chronologically subsequent) Shrine E, which partially destroyed its south west corner, is surprising. In this period Room 9 could be more an open air precinct, than a roofed space.

- Not much later the new trapezoidal structure E was built. Its dimensions were twice Room 9, and its walls were thicker. Its east wall lays over the western wall of Room 7. The structure has been interpreted as a shrine, built in LM IIIA1 and abandoned at the beginning of LM IIIA2.
- The similarity in plan and the proximity of Room 8 and Shrine E, and its overlapping with Room 9 and Room 7, have lead us to suppose that Shrine E was functionally the follower of the last phase of use of Room 9. This should be, as a consequence, considered as an Ur-Shrine.
(†Vincenzo La Rosa)

2. Phaistos. University of Catania excavations 2012-2013. The North Eastern Complex

The North-Eastern Complex (fig. 3), already excavated by Pernier at the beginning of the 20th century (Pernier 1935, 353-375, with preceding bibliography), was made by four groups of rooms, called “vani”, considered to be dated to both the Protopalatial and Neopalatial periods, and therefore labelled with both Roman numbers (used for Protopalatial rooms) and Arabic numbers (used for Neopalatial rooms). In Vano XL-101, and precisely in its room 8, the famous Phaistos Disk was found together with tablet PH 1 (Militello 2002, 71). The “Vano” was therefore identified as an archive. The whole complex has recently been re-examined by Carinci & La Rosa (2009) and Girella (2010), who precised respectively the relative and absolute dating, and proposed a sequence of construction starting from the West to the East, from mature MM IIIA to LM IB. They did not tackle, however, with a functional analysis of the whole quarter, which has been carried on, instead, by Baldi (2012a; 2012b). Baldi proposed a slightly different phasing. In the first phase only rooms 101 and 102 (first phase) existed, the first being an industrial installation for the processing of liquids, finding its comparisons with Zakros, Room XX of the Palace and Room 5 of House I. In the second phase Room 101 was abandoned, Room 102 received its final shape, and Rooms 103 and 104 were added. Room 102 was now a pillar crypt for ritual performances, Room 103 was a hypostyle building as in Malia (Room IX, 1-20) and Zakros (Room XXVIII), with a Banquet hall in the first floor and kitchen in the ground floor; finally, Room 103 was the pantry serving the Hall. In the first phase, a lustral basin was perhaps built in Room 102, while only some minor modifications were added in Rooms 102 and 103.

Baldi’s hypotheses, however, were based on a survey of the today visible ruins, and many details were not clear due to contemporary layers of earth. Therefore, the University of Catania undertook in summer 2013 a cleaning of the area. Work focused mainly on Vano XL-101 (Building of the Disk), made by 11 small rooms. Rooms 101-10/11 to the south resulted to be part of the later (Greek) house, while Room 101-9, resulted to be a working unroofed area, with a plastered basin. Being already excavated, its chronology could not be determined, but it was built after a preceding MM IB working area, to the North of a MM IB Protopalatial facing wall made partly by huge blocks partly by a cut in the slope, and reaching the area of the later Northern Quarter of the Palace.

Festos 2013

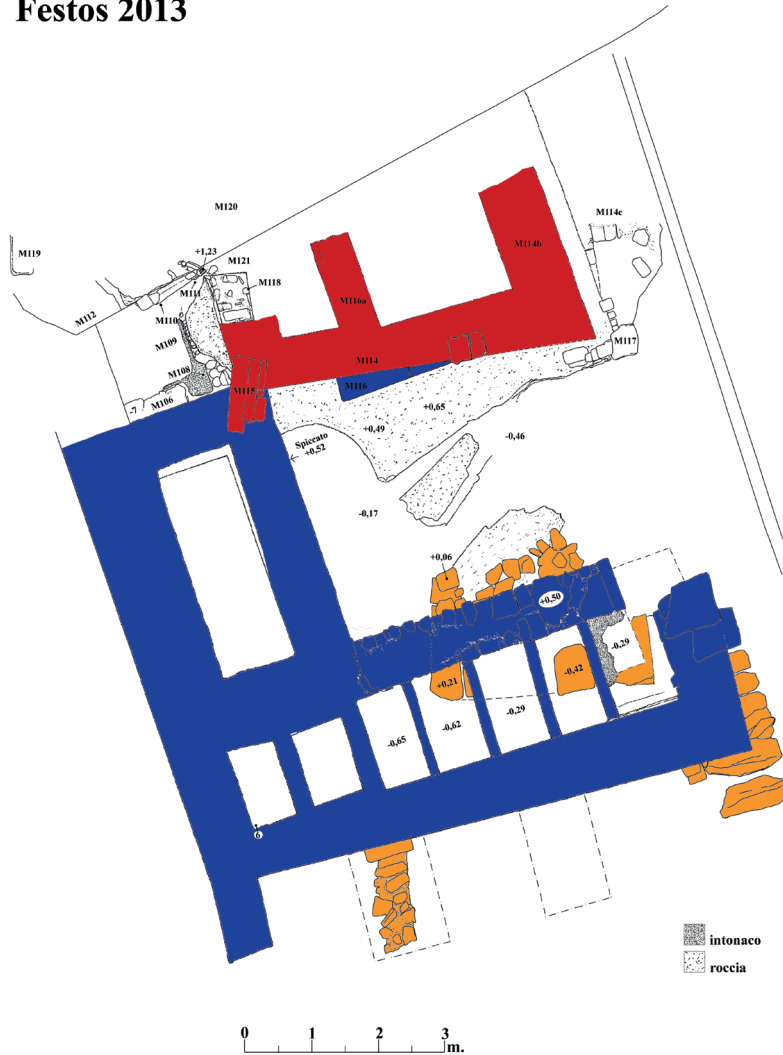

Fig. 3 : Phaistos 2013. North-Eastern Complex. Plan with phasing (yellow: MM IIB/IIIA; blue: MM IIIA; red: Greek period).

The true Vano 101 was, therefore, constituted only by an eastern and northern wing, with a central “court” obtained through the cutting of the slope. The cleaning of Room 101-1, only excavated in its western part, and of the neighbouring area in the layers already excavated by Pernier allowed a more precise survey of the so-called Kasselles and revealed that they were provided with a fine white plaster on the floor, and with a system of drainage confirming

Fig. 4 : Phaistos 2013. North-Eastern Complex.
Linear A Tablet.

Fig. 5 : Phaistos 2013. North-Eastern Complex.
Fallen blocks from the MM IIB/IIIA building
(from the North).

Baldi's hypothesis of them being used for the processing of liquids. The Pernier's filling of Room 101-1 included almost exclusively MM III pottery, clearly coming from the same area (according to the way of acting of Pernier). Among this material a linear A tablet was found (fig. 4), which is the second administrative document from Vano 101 (with PH 1) and the third from MM III palace (with PH 3, Militello 2002). These data could confirm our former hypothesis that the processing of liquids was linked with textile production (Militello 2014) and put under the control of the palace.

Moreover, the remains of a preceding building have been detected, characterized by a different alignment and by the use of large, undressed stones. It was reused by the Vano 101, and it caused many of the irregularities in the plan of Vano 101. This previous building was destroyed by an earthquake which caused the displacing of some walls and the collapse of some blocks, still *in situ* (fig. 5). Its foundations went inside layers of pottery debris and animal bones, dated to EM III/MM IA.

The sequence of the area seems to be as follows (fig. 6).

1) In EM III/MM IA the area was used as a dump for (feasting?) activities performed on the top of the hill (see Todaro 2012).

2) In MM IB the slope is reshaped through the cutting of the upper part of it and the partial facing by large blocks, probably delimitating the "palatial" area from the outside area. Immediately to the North of the wall an artisanal installation was built in Vano 101-9 (I phase).

3) Between MM II and early MM III a large building was built, perhaps as an enlarged version of the industrial workshop. It extended also in the area of Room 102, and was destroyed by an earthquake.

4) In mature MM IIIA the Vano 101 was built, whose life was very short. In the same period, the retaining wall for the still to be built Quartiere Nord was constructed.

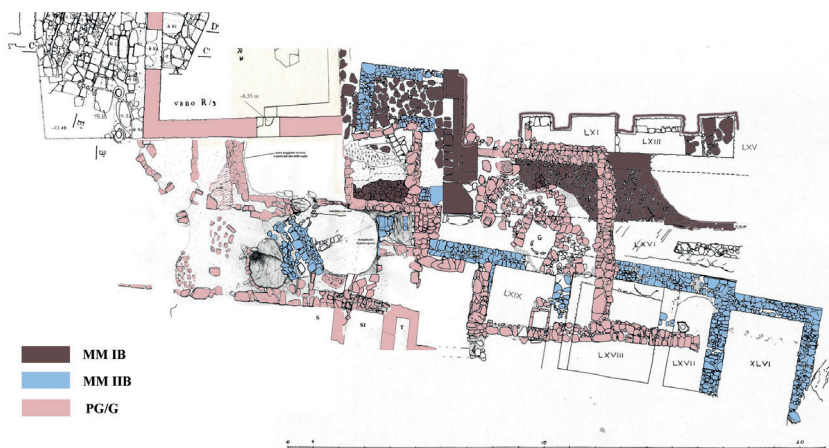

Fig. 6 : Phaistos 2013. Area of the Grotto M. Plan with phasing.

Minor work carried on in Rooms 101-3 and 4 revealed that the northern wall is in fact a long drainage system for the clearing of the “kitchen” of Room 103.

3. Phaistos – Area South of Court LXX: Between Protopalatial and Early Iron Age, University of Venice Activity in 2013

In order to clarify some issues and create the conditions for closer and more systematic exploration of the area to the South and South West of the Palace of Phaistos, it was decided to carry out a thorough cleaning (fig. 7) in the area that includes, among other things, the south western sector of the so-called Geometric Village, including several rooms and even outdoors, retrieved by Levi during the excavation campaigns of 1956, 1957 and 1958 (Levi 1957-58, 255-283; Levi 1961-62, 377-378; Levi 1976, 421-447, 449-456, tav. AA).

Other important investigations in areas immediately adjacent have been carried out more recently by V. La Rosa (La Rosa 2005).

A noticeable fact in the whole area is the absence of traces related to the Neopalatial period and also to the later phases of the Bronze Age. This part of the hill was occupied again only at the beginning of the Iron Age. The boundary of the so-called “Cave M” was just profiled and the area south east of it, referred to as “area N” or “Conca N”, was cleaned very carefully.

The latter should match the original entrance for access to the Cave M, obstructed by a collapse, of which some parts are made visible. The western side, corresponding to the area of the collapse, and probably the original entrance, was blocked with a drywall, the upper part of which is still visible. The “Cave M” to be placed in MM IIB period, was restored, after the collapse of the natural rock ceiling, with a drywall construction, and maybe a built roof. It probably went out of use until the end of the period, perhaps coinciding with the partial destruction of the South East wing of the Palace. Not being

Fig. 7 : Phaistos 2013. Area of the Grotto M.
From the North-East.

Fig. 8 : Phaistos 2013. Area of the Grotto M.
MMII carinated cup.

able to proceed with the removal of the filling done by Levi at the end of his excavations, we tried to clarify the relationship of this cavity with adjacent Protopalatial structures, partly compromised by the construction of several buildings and, maybe, a paved ramp, all dating to the Early Iron Age.

In fact, “Cave M” is located along the southern limit of Court LXX, the lowest of the three outer Courts on the west side of the Palatial building. The cleaning in the area L, northeast of “Cave M”, brought to light the remains of a drainage channel, which has been cleaned up and contained MM IIB sherds (fig. 8). The channel was in connection with a thick wall, later concealed by a coating masonry, probably of the Geometric period.

A cleaning of the upper part of the inner structure that emerged just to the north of the coating in relation to the surviving slabs of the pavement of Court LXX, appeared as part of a terrace wall, probably built to support the paved platform of Court LXX, and sharply cut off to the west by the excavation done in the Geometric period for the construction, at a lower level, of Room R3. The few fragments recovered can be dated between EM III and MM IA periods, and since they are associated with some MM IB fragments, the ceramic facies well suited to the laying of the paving, which coincides with the foundation of the Palatial building.

On the basis of data collected by Doro Levi “Cave M”, placed on the outside of the terrace wall of Court LXX, and at a lower level, would probably be a modest cult place. It was located on the access path to Court LXX, a meeting point for those who attained the area of the Palace from the South (cf. Militello 2012, 255-256) and in close proximity to a major house, also dated to the Protopalatial period, built immediately to the South of the Palace (Militello 2012, 245).

A general survey of the area shows interesting elements, possibly connected to a large paved ramp of the Geometric period. The Ramp, of which a terrace wall on the south side is preserved, had obliterated “Cave M” and the surrounding area to join the space in front of the Geometric Room R3 and Room G, a building for craft activities, including a potter’s kiln, installed close to the south side of the ruins of the Minoan palace.

A review of the levels will confirm this hypothesis, which finds some support in old photographs of the Levi's excavations, where several slabs appear, that can be appropriate to a paved area, which appears to have been removed during Levi's excavations. A more precise measurement of the structures was started, to make up for the gaps in the plans published by Levi, highlighting many elements, neglected by the former digger. In particular, the remains of the paved ramp and several collapses recorded as wall structures.

The field work has allowed us to date more precisely some walls (fig. 6) and to re-examine some problems regarding the two main periods of occupation of the area.

BIBLIOGRAPHY

- Baldi, M., 2012a. *The North-Eastern complex of Phaistos: an architectural and planimetric analysis (Il complesso Nord-Est di Festòs: per un'analisi architettonica e planimetrica)*. Unpublished Master Thesis. Universities of Catania and Warsaw.
- Baldi, M., 2012b. L'edificio 101/XL del Complesso Nord-Est di Festòs. In: P. Militello & M. Camera (eds), *Ricerche e Attività del Corso Internazionalizzato di Archeologia, Catania, Varsavia, Konya 2009-2012*. Syndesmoi 3. Palermo: Officina di studi medievali, p. 305-312.
- Caloi, I., 2013. *Festòs Protopalaziale. Il quartiere ad Ovest del Piazzale I*. Venezia: Edizioni Ca'Foscari.
- Carinci, F., 2006. Circolazione interna e funzioni del settore sud dell'ala occidentale del Primo Palazzo di Festòs. In: *9th Cretological Congress*, vol. A2, p. 23-39.
- Carinci, F., 2011. Per una rilettura funzionale dell'ala sud-occidentale del Palazzo di Festòs. *Creta Antica*, 12, p. 17-126.
- Carinci, F. & La Rosa, V., 2009. Revisioni festie II. *Creta Antica*, 10/1, p. 147-300.
- Girella, L., 2010. *Depositi ceramici del Medio Minoico III da Festòs e Haghia Triada*. Studi di Archeologia Cretese 8. Padova: Bottega d'Erasmus.
- La Rosa, V., 2005. Nuovi dati sulla via di ascesa alla collina del palazzo festio dall'età minoica alla geometrica. *Creta Antica*, 6, p. 227-277.
- La Rosa, V., 2006. Considerazioni sull'area ad Ovest del cd. Bastione di Haghia Triada. *ASAtene*, 84/2, p. 819-877.
- La Rosa, V., 2009. I lavori del 2008-2009 ad Haghia Triada. *ASAtene*, 87/2, p. 979-1086.
- Levi, D., 1957-58. Gli scavi a Festòs negli anni 1956-1957. *ASAtene*, 35-36, p. 193-361.
- Levi, D., 1961-62. Gli scavi a Festòs negli anni 1958-60. *ASAtene* 39-40, p. 377-504.
- Levi, D., 1976. *Festòs e la civiltà minoica*, vol. I. Roma: Edizioni dell'Ateneo.
- Militello, P., 2002. Amministrazione e contabilità a Festòs. II. Il contesto archeologico dei documenti palatini. *Creta Antica*, 3, p. 51-91.
- Militello, P., 2012. Emerging Authority: A Functional Analysis of the MM II Settlement of Phaistos. In: J. M. Driessen, I. Schoep & P. Tomkins (eds), *Back to the*

Beginning. Reassessing Social, Economic and Political Complexity on Crete during the Early and Middle Bronze Age. International Conference, Leuven 1-2 February 2008. Oxford: Oxbow Books, p. 236-272.

Militello, P., 2014. Wool economy in Minoan Crete before Linear B. A minimalist position. In: C. Bréniquet & C. Michel (eds), *Wool Economy in the Ancient Near East and the Aegean: From the Beginnings of Sheep Husbandry to Institutional Textile Industry. ESF workshop Paris, Nanterre 2012.* Ancient Textiles Series vol. 17. Oxford: Oxbow Books, p. 264-282.

Pernier, L., 1935. *Il Palazzo minoico di Festòs : scavi e studi della Missione archeologica italiana a Creta dal 1900 al 1934*, vol. I. Roma: Libreria dello stato.

Todaro, S., 2012. Craft production and social practice at Prepalatial Phaistos: The background to the First Palace. In: J. Driessen, I. Schoep & P. Tomkins (eds), *Back to the Beginning. Reassessing social, economic and political Complexity in the Early and Middle Bronze Age on Crete. International Conference, Leuven 1-2 February 2008.* Oxford: Oxbow Books, p. 195-235.

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΝ

ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ ΣΤΗ ΦΑΙΣΤΟ

ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΔΑ (2011-2013)

†VINCENZO LA ROSA, FILIPPO CARINCI & PIETRO MILITELLO

Τα έτη 2011-2013 αποτέλεσαν ένα σημείο καμπής στις αρχαιολογικές δραστηριότητες των Πανεπιστημίων της Κατάνιας και της Βενετίας. Πράγματι, στα 2011-2012 το πρόγραμμα αρχαιολογικών ερευνών και γεωσκοπήσεων στην Αγία Τριάδα, το οποίο ξεκίνησε το 1977 υπό τη διεύθυνση του Vincenzo La Rosa, ολοκληρώθηκε με την εξέταση των *Casa del Lebete* και *Casa a Nord-Ovest del Bastione*. Από το 2013 και εξής ένα νέο πρόγραμμα έχει ξεκινήσει στη Φαιστό, που διευθύνεται από τους F. Carinci και P. Militello, με στόχο την κατανόηση της σχέσης μεταξύ του κεντρικού κτηρίου και της περιφέρειας της Φαιστού κατά τις ανακτορικές περιόδους. Με αυτόν τον στόχο κατά νου, το Βορειοανατολικό Συγκρότημα και η περιοχή του *Grotto M* διερευνήθηκαν το 2013.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΡΗΤΗΣ 3

ΤΟΜΟΣ Α': ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ ΦΟΡΕΩΝ - ΗΡΑΚΛΕΙΟ -
ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

ISBN (VOL): 978-618-82325-2-5
ISBN (SET): 978-618-82325-0-1

ΠΕΘΥΜΝΟ
2015